

ISEMAJANDAMISE ORGANISATSIOONILISTEST VORMIDEST KAUBANDUSES

E. L e p p i k
Raamatupidamise kateeder

Isemajandamise kui sotsialistliku majandamise ühe tähtsama meetodi rakendamisest saadav efekt on seda suurem, mida täiuslikumalt on organiseeritud selle sisseviimine majandusorganisatsioonidesse, ettevõttesse ja nende allüksustesse.

Vastavalt kaubanduse kui rahvamajandusharu spetsiifikale on välja kujunenud ka isemajandamise organisatsioonilised vormid antud majandusharus.

Käesoleval ajal eristatakse nii kaubandusalases teaduslikus kirjanduses kui ka kaubanduspraktikas, lähtudes ettevõtete suurusest ning majanduslikust iseseisvusest, põhiliselt kolme isemajandamise organisatsioonilist vormi:¹

- 1) täielik isemajandamine;
- 2) mittetäielik isemajandamine;
- 3) osaline (e. sisemine) isemajandamine.

Alljärgnevalt toome ära, kuidas esitatud isemajandamise vorme iseloomustatakse.

T ä i e l i k u l i s e m a j a n d a m i s e l asuvad kaubandusorganisatsioonid ja -ettevõtted on varustatud oma põhi- ja käibevahenditega, neil on isesei-

¹ Г.К. Петров. Товароборот и прибыль. (Пути повышения рентабельности розничной торговли.) Л., 1973, стр. 192; Г.Г. Б е л и н и Н. Хозрасчет в магазине. - "Советская торговля", 1974, № 4, стр. 39; Г.А. Д а в ы д о в а, В.Н. П л а т о н о в. Хозяйственный расчет и рентабельность в государственной розничной торговле. (Опыт передовых торговых предприятий Белоруссии.) Минск, 1974, стр. 9.

sev raamatupidamisbilanss ja aruandlus ning arveldus- ja erilaenukonto Riigipangas. Sellised organisatsioonid ja ettevõtted peavad olema juriidilised isikud ning neile peab laienema sotsialistliku riikliku tootmisettevõtte põhimäärus, arvestades kaubanduse iseärasusi. Täielikul isemajandamisel asuvatel organisatsioonidel ja ettevõtetel on suur operatiiv-majanduslik iseseisvus, nad astuvad finantsuhetesse hankijate, ostjate ning rahandus- ja krediidiorganitega, neil on finantsplaan.

Täielikul isemajandamisel saavad töötada seega ainult kaubandusorganisatsioonid (kaubandusvalitsused, kaubastud, trustid jm.) ning suured kauplused (kaubamajad, firmad).

M i t t e t ä i e l i k u l i s e m a j a n d a m i s e l asuvad kaubandusettevõtted ei ole juriidilised isikud. Nende operatiiv-majanduslik iseseisvus on täielikult isemajandavate ettevõtetega võrreldes väiksem. Sellistel ettevõtetel ei ole õigust iseseisvalt sõlmida lepinguid hankijate ja tellijatega, neil ei ole arveldusega erilaenukontot Riigipangas. Mittetäielikult isemajandavaid ettevõtteid iseloomustavad iseseisev bilanss (tsentraliseeritud arvestuse korral - nende ettevõtete põhiliste majandusliku tegevuse tulemuste arvestamine) ning vähendatud näitajatearvuga finantsplaan. Sellistele ettevõtetele eraldatakse põhikirjalise organisatsiooni poolt majanduslikuks tegevuseks käibevahendid ja põhifondid ning neile on antud õigus valida kaadrit, tellida kaupu jne.

Nimetatud gruppi kuuluvad põhiliselt keskmise suurusega kauplused ja jaotuslaod.

O s a l i s e l (e. sisemisel) i s e m a j a n d a m i s e l töötavatel ettevõtetel puudub iseseisev bilanss. Nende ettevõtete majandusliku tegevuse tulemusi arvestatakse tsentraliseeritult kõrgemalseisva majandusliku bilansis. Töö kvalitatatiivseid näitajaid, nagu käibekulud, realiseeritud hinnatäiend ja kasum, nimetatud kaupluste kohta ei planeerita ega arvestata. Antud grupi ettevõtete lõikes esinevad plaaniliste ning ühtlasi arvestuslike näitajatena ainult kaubakäive, kaubavarud, palgafond. Operatiiv-majanduslik iseseisvus sellistel ettevõtetel praktiliselt puudub.

Mõned autorid jaotavad kaubandusettevõtteid nimeta-

tud gruppidesse ainult kahe tunnuse, iseseisva bilansi ja Riigipanga arvelduskontode olemasolu põhjal.² Sellise rühmitamise puhul on ilmselt tegemist probleemi mehaanilise lahendusega, kuna siin ei pöörata vajalikku tähelepanu isemajandamise põhiprintsiipide rakendamise tingimustele ning sügavusele.

Tsentraliseeritud arvestuse korral ei ole enam õige võtta kaubandusettevõtete rühmitamisel isemajandamise organisatsioonilistesse vormidesse aluseks raamatupidamisbilansi olemasolu. Eesti NSV riiklikus jaekaubanduses viidi näiteks arvestuse tsentraliseerimine lõpule juba 1970. aastal ning alates sellest ajast üksikettevõtete (v. a. Tallinna Kaubamaja) kohta raamatupidamisbilanssi ei koostata. Järelikult on meie vabariigis isemajandavate kaupluste rühmitamine nimetatud tunnuse põhjal kaotanud mõtte.

Kahtlusi tekitab nn. osalise isemajandamise lugemine kaupluste majandusliku tegevuse organiseerimise isemajanduslikuks vormiks. Kui täielik ja mittetäielik isemajandamine avaldavad kaubakäibe suurendamise kõrval olulist mõju ka majandamise ökonoomsusele, s. t. kasumi kasvule ja rentaabluse tõusule, siis kahjuks ei saa sama öelda osalise isemajandamise kohta. Kuna osalisel isemajandamisel olevate ettevõtete lõikes ei planeerita ega tooda arvestuses välja ühtegi sellist tähtsat näitajat nagu realiseeritud kaubanduslik mahahindlus, käibekulud ja kasum, siis ei ole võimalik selgitada ka nimetatud ettevõtte majandusliku tegevuse efektiivsust. Siit tuleneb, et osalisel isemajandamisel olevate ettevõtete kollektiividel ei saa olla küllaldaselt huvi kokkuvõidliku majandamise vastu. Järelikult ei vasta osaline isemajandamine kaubanduse materiaalsete ressursside ja tööjõu ökonoomse kasutamise nõuetele. Selle isemajandamise vormi puhul ei peeta mingil määral silmas isemajandamise ühte tähtsamat printsiipi - isetasuvust

² И.И. Богданов, Хозяйственный расчет в торговле в новых условиях. - Хозяйственная реформа и бухгалтерский учет. Свердловский институт народного хозяйства. Серия экономическая. Вып. 14. Свердловск, 1970, стр. 38.
А. П р о с а н д е е в. Вопросы хозяйственного расчета в советской торговле. Учебное пособие по экономике торговли. Ростов-на-Дону, 1971, стр. 37.

ja rentaabluse kindlustamist. Kõike seda arvestades ei saa sellist kaubandusettevõtete majandamise organisatsioonilist vormi oma olemuselt kuidagi nimetada isemajandusliikuks.

Belnevat aluseks võttes ei pea me õigeks kasutada kaubandusettevõtete liigitamisel isemajandamise organiseerimise seisukohalt vaadeldud kolme isemajandamise organisatsioonilist vormi - täielikku, mittetäielikku ja osalist isemajandamist. Tuleb märkida, et mitmete majandusteadlaste arvates on isemajandamise jaotamine kolmeks erinevaks liigiks juba teoreetiliselt ebaõige.³ Seejuures peetakse silmas asjaolu, et isemajandamist kui majanduskatagooriat ei saa tükkeldada liikideks ja osadeks, kuna sel on ühine olemus, mis ei sõltu kasutamise kohast.

Meie arvates tuleks kaubandusüksuste iseloomustamisel isemajandamise organiseerimise seisukohalt kasutada järgmisi isemajandamise organisatsioonilisi vorme:

- 1) täielik isemajandamine;
- 2) sisemine isemajandamine.

Seejuures on täielikule isemajandamisele aluseks iseseisva kaubandusüksuse välised majandussuhted ning sisemisele isemajandamisele vastavalt sisemised majandussuhted. Üheskoos moodustavad nimetatud vormid isemajandamise ühtse süsteemi.

Teaduslikus kirjanduses on esitatud mitmeid erinevaid täieliku isemajandamise määratlusi.⁴

Meie arvates tuleks täielikust isemajandamisest rääkides silmas pidada eelkõige isemajandamise printsiipide rakendamise täielikkust. Täiesti loogiliselt ja õigesti iseloomustab täielikku isemajandamist A. Sibirjov: "Vastus kü-

³ Х. Д и т в а к. Хозяйственный и внутрихозяйственный расчет в розничной торговле. - "Экономика Советской Украины", 1970, № 6, стр. 60; Хозяйственный расчет в торговле. (Экономические основы.) Под ред. Д.Ф.Тимошевского. М., 1973, стр. 34.

⁴ А.В. В о р о б ь е в а. Полный хозяйственный расчет. М., 1967, стр. II; Товарно-денежные отношения при социализме. Под ред. А.Д.Смирнова и Е.М.Буха. М., 1973, стр. 139. В.Н. Т е л ь н о в. Основы экономической науки и практики хозрасчета. Саратов, 1968, стр. 184.

simusele, mis on täielik isemajandamine, võib nähtavasti puudutada ainult tema printsiipide realiseerimise astet. Kui need realiseeruvad ebajärjekindlalt, siis leiab aset mittetäielik, formaalne isemajandamine. Ja vastupidi, et saada täielikku isemajandamist, tuleb kindlustada kõikide tema printsiipide järjekindel realiseerimine. Teisiti öeldes, täielik isemajandamine - see on normaalselt funktsioneeriv isemajandamine, mille juures antud tingimustes saavutatakse kõige efektiivsemaid tulemusi.⁵

Isemajandamise printsiipide rakendamise täiuslikkusest lähtuvad täieliku isemajandamise iseloomustamisel ka mitmed teised tuntud majandustegelased, nagu näiteks S. Tatur, D. Timoševski jt.⁶

Isemajandamissuhete eduka elluviimise seisukohalt on tähtsaks ülesandeks täieliku isemajandamise objekti - isemajandamise põhilüli - väljaselgitamine kaubanduses.

Teatavasti seostatakse isemajandamise tekkimine ja arenemine vahetult sotsialistlike ettevõtetega.⁷ Et isemajandamine on tekkinud ja arenenud eelkõige kui ettevõtete isemajandamine - kui ettevõtete majandamise vorm -, siis on just ettevõtetes kõige paremad tingimused isemajandamise põhiprintsiipide võimalikult täielikumaks realiseerimiseks. Järelikult täieliku isemajandamise objektiks ning seega isemajandamise põhilüliks peab olema sotsialistlik ettevõtte.

Kui näiteks tööstuses on selge, mida mõistetakse ettevõtete all, siis kaubanduses on olukord selles suhtes mõnevõrra keerulisem. Nii loetakse praktikas, samuti ka teoreetilises kirjanduses kaubandusettevõtteks nii suuri juriidilise isikuna esinevaid kaubandusüksusi (kaubamajad) kui ka kaubastu bilansil olevaid väikseid kauplusi. Sotsialistliku riikliku tootmisettevõtte põhimäärus kehtib aga

⁵ А.И. С и б и р е в. Хозрасчет и его развитие в современных условиях. (Вопросы теории и методологии.) Л., 1974, стр.105.

⁶ С.К. Т а т у р. Хозяйственный расчет в промышленности. М., 1970, стр. 191; Хозяйственный расчет в торговле ... стр. 47.

⁷ А.И. С и б и р е в, указ. соч., стр.27; Sotsialismi poliitiline ökonoomia. Loengud. Tln., 1974, lk. 136-137.

nii kaubandusorganisatsioonide kui ka suhteliselt kõrget operatiiv-majanduslikku iseseisvust omavate juriidiliste isikutena esinevate ettevõtete (kaupluste, kaubamajade jne.) kohta.⁸ Seega ei ole kaubanduses võimalik täieliku isemajandamise objekti kindlaksmääramisel lähtuda kasutatavatest kaubandusettevõtete määrangutest.

Meie arvates tuleb isemajandamise põhilüli selgitamisel kaubanduses aluseks võtta eelkõige operatiiv-majanduslik iseseisvus, kuna sellest sõltub suuresti ka teiste isemajandamise printsiipide mõjulepääsemine.

Lähtudes operatiiv-majanduslikust iseseisvusest ning arvestades ka teiste isemajandamise printsiipide täiusliku rakendamise võimalusi, oleme arvamusel, et riiklikus jaekaubanduses on isemajandamise põhilülis (täieliku isemajandamise objektiks) jaekaubandusorganisatsioon (kaubastu, kaubandusvalitsus) ning sellele suuruselt ja majanduslikult iseseisvusest vastav kauplus (kaubamaja, firma).⁹ Sellised kaubandusüksused varustatakse oma põhi- ja käibevahenditega, neil on lõpetatud aruandlus ning arveldus- ja erilaenukonto Riigipangas, nad esinevad juriidilise isikuna. Peale selle on neil kõik ülejäänud õigused ja kohustused, mis eelnevast tulenevad. Antud üksused on suhteliselt operatiivselt ja majanduslikult otstarbekalt manööverdama omakäibevahendite, kaubavarude, Riigipanga krediitide ning kaadriga, neile on jõukohane nõudmise uurimisel põhinevate tellimuste esitamine hankijatele, nad on võimalised otstarbekalt kasutama teaduse ja tehnika progressi saavutusi jne.

Jaekaubandusorganisatsiooni (kaubastu, kaubandusvalitsus) ja sellele suuruselt ning majanduslikult iseseisvusest vastavate kaubandusüksuste tunnustamine täieliku isemajandamise objektidena vastab meie arvates ka rahvamajanduses käesoleval ajal asetleidvale tootmise kontsentreerimise protsessile, mille käigus luuakse üha suuremaid ja majanduslikult tugevamaid tootmisüksusi.

⁸ Справочник бухгалтера государственной торговли. М., 1969, стр. 583.

⁹ Peame siin silmas neid jaekaubandusorganisatsioone ja ettevõtteid, kelle suhtes kehtib sotsialistliku riikliku tootmisettevõtte põhimäärus.

Sellist majanduslikku iseseisvust, mis on vajalik täieliku isemajandamise elluviimiseks, ei ole ega saagi olla väikestel ja keskmise suurusega kauplustel. Samuti ei ole sellised kauplused suutelised võrdväärselt kaubastuga toime tulema eespool loetletud ülesannetega. Kaubandusorganisatsiooni (ettevõtte) kui täieliku isemajandamise objekti allüksustes - kauplustes, filiaalides, jaotusladudes, osakondades, sektsioonides - tuleb majandussuhted rajada sisemisele isemajandamisele, s. o. isemajandamisele täieliku isemajandamise raames.

Kaubandusorganisatsiooni (ettevõtte) kui terviku isemajandamise (täieliku isemajandamise) ja tema üksikute allüksuste isemajandamise (sisemise isemajandamise) vahel peab olema midagi ühist, kuna majandusprotsesse nendes väljendatakse ühe ja sama kategooriaga. Seda silmas pidades võib meie arvates ühineda nende autorite seisukohaga, kelle järgi sisemine isemajandamine on oma olemuselt ühtne ettevõtte kui terviku isemajandamisega.¹⁰ Ni kirjutab professor A.D. Smirnov tööstusettevõtte sisemise isemajandamise iseloomustamisel järgmist: "... ettevõtte kui terviku majandamise meetodi põhiline sisu peab säilima ka tehasesisese isemajandamise organiseerimisel, kuid teistes vormides."¹¹ Õeldu kehtib sisemise isemajandamise kohta ka kaubanduses.

Nagu juba märgitud, põhineb sisemine isemajandamine kaubandusorganisatsiooni (ettevõtte) sisemistel suhetel. Kuna antud iseseisvalt majandava terviku (kaubandusorganisatsioon, ettevõtte) allüksustel puudub majanduslik eraldatus, siis ei esine nimetatud sisemised suhted kaubalishahaliste suhetena. Siinjuures tuleb rõhutada A.I. Sibirjoviga, kes kirjutab: "Kriipsutatades alla sisemiste suhete omapära, tuleb samal ajal meeles pidada, et need ei eksisteeri isoleeritult teistest majanduslike suhete süs-

¹⁰ Внутривзаводской хозрасчет и эффективность производства. Под ред. И.Н.Кучерявым. Киев, 1974, стр. 20; С.И. Поляков а. Практика внедрения внутривзаводского хозрасчета. М., 1971, стр. 14.

¹¹ А.Д. Смирнов. Основы хозяйственного расчета. (Очерк теории.) М., 1969, стр. 179.

teemidest ... ettevõtete sisemistel ja välimistel seostel on ühtne sotsiaal-majanduslik olemus."¹² Vastavalt avaldavad välimised suhted teatavat mõju ettevõtete sisemistele suhetele ning sellega on seletatav ka mõningate väärtuseliste kategooriate (kasum jne.) ning majanduslike hoobade kasutamine kaubandusorganisatsiooni (ettevõtte) sees.

Kaubandusprotsessi teatud sarnasus kaubandusorganisatsioonis (ettevõttes) tervikuna ning selle üksikutes allüksustes loob eeldused analoogiaks sisemise ja täieliku isemajandamise vahel.

Professor S.K. Tatur rõhutab õigesti, et "ettevõtete isemajandamine, majandisisene (tehasesisene) isemajandamine kujutavad endast ühtset tervikut, nad on ühtsed aga mitte samased"¹³. Meie arvates kehtib analoogiline seos täieliku ja sisemise isemajandamise vahel ka kaubanduses. Sisemise isemajandamise omapära on tingitud kaubandusorganisatsiooni (ettevõtte) allüksuste majandusliku tegevuse iseärasustest, kusjuures viimased puudutavad eelkõige struktuursete lülide operatiiv-majanduslikku iseseisvust.

Võib märgata seaduspärasust, et mida väiksem on struktuurne lüli, seda suuremad on seal isemajandamise iseärasused, võrreldes kaubandusorganisatsiooni (ettevõtte) kui terviku isemajandamisega.

Kaubandusorganisatsiooni (ettevõtte) struktuursed allüksused on ühtse iseseisva majanduslüli koostisosad ning küsimus nende üleviimisest isemajandamisele tekib seetõttu kui teatud osa üldisest majandusliku tegevuse organiseerimise täiustamise probleemist.

Organiseerimise seisukohalt allub sisemine isemajandamine kaubandusorganisatsiooni (ettevõtte) isemajandamise mõjule. Sisemise isemajandamise organiseerimisel tuleb kaubandusorganisatsiooni (ettevõtte) poolt kinnitada allüksustele sellised näitajad, mis võimalikult hästi kajastaksid nende üksuste põhiülesandeid, kuid samal ajal aitaksid maksimaalselt kaasa kogu organisatsiooni (ettevõtte) majandusliku tegevuse parandamisele. Nagu näitab praktika, ongi sisemise isemajandamise rakendamise põhiülesandeks

¹² А.Д. С и б и р е в, указ. соч., стр. 168.

¹³ С.К. Т а т у р, указ. соч., стр. 324-325.

ettevõtte allüksuste ning ühtlasi kogu ettevõtte majandusliku tegevuse tulemuste parandamine isemajandamise printsiipide ja elementide kasutamise alusel.

Lähtudes sisemise isemajandamise põhiülesandest ning täieliku ja sisemise isemajandamise ühtsusest, tuleb meie arvates kaubanduse struktuursete üksuste sisemisele isemajandamisele üleviimiseks

1) selgitada välja ühe või teise allüksuse poolt kasutatavad ressursid (käibevahendid, põhivahendid, tööjõud) ning kindlustada nende kasutamise efektiivsus;

2) seada sisse selline planeerimise ja arvestuse süsteem, mis võimaldaks hinnata üksikute allüksuste tööd ja selle efektiivsust, selgitada välja nende panust kaubandusorganisatsiooni (ettevõtte) majandusliku tegevuse põhinäitajate (jaekäibe ja kasumi) kujunemises ning ühtlasi isetasuvuse ja rentaabluse kindlustamises;

3) töötada välja isemajandavate allüksuste kollektiivide materiaalse stimuleerimise süsteem, mis oleks suunatud nende majandusliku tegevuse põhinäitajate parandamisele;

4) töötada välja allüksuste õiguste ja kohustuste kompleks, samuti aga materiaalse vastutuse süsteem kohustuste mittetäitmise puhuks.

Isemajandavatele allüksustele kehtestatavate majandusliku tegevuse näitajate probleemi lahendamisel on vaja arvestada isemajanduslike suhete olemust ning kaubandusorganisatsiooni (ettevõtte) ja tema allüksuste näitajate ühtsust. Eelnevat silmas pidades tuleb meie arvates sisemisel isemajandamisel asuvate kaubandusüksuste lõikes välja tuua eelkõige jaekäive, realiseeritud kaubanduslik mahahindlus, käibekulud ning kasum.

Sisemisele isemajandamisele on vaja viia jaekaubandusorganisatsioonide kõik kauplused, samuti ka suurte kaupluste ja kaubamajade filiaalid, osakonnad ja sektsioonid. Nimetatud protsessile peab suurel määral kaasa aitama arvestuse ja planeerimistööde mehhaniseerimine ning juhtimise automatiseerimine kaubanduses.

ОБ ОРГАНИЗАЦИОННЫХ ФОРМАХ ХОЗРАСЧЕТА В ТОРГОВЛЕ

Э. Лепшик

Резюме

При организации хозрасчета в торговых организациях, предприятиях и их подразделениях, по нашему мнению, правомерно использовать следующие формы: полный хозрасчет и внутренний хозрасчет.

Чтобы получить полный хозрасчет, надо обеспечить последовательную реализацию всех принципов хозрасчета. Исходя из этого объектом полного хозрасчета в торговле является розничная торговая организация (торг, управление торговли) и ей размером и хозяйственной самостоятельностью соответствующий магазин (универмаг, фирма).

Можно согласиться с мнением, что внутрихозяйственный расчет по своей сущности является единым полным хозрасчетом.

Для перевода структурных подразделений на внутренний хозрасчет, по нашему мнению, следует:

1) вычленив используемые тем или иным подразделением ресурсы и обеспечить их эффективное использование;

2) организовать такую систему планирования и учета, которая дала бы возможность оценить работу и ее эффективность в подразделениях, выяснить их вклад в формирование основных показателей (товарооборот и прибыль) торговых организаций (предприятий), а также в обеспечении самоокупаемости и рентабельности;

3) разработать систему материального стимулирования коллективов хозрасчетных подразделений, ориентированную на улучшение основных показателей хозяйственной деятельности;

4) разработать комплекс прав и обязанностей подразделений, а также систему материальной ответственности.

На внутренний хозрасчет необходимо перевести все магазины розничных торговых организаций, а также филиалы, отделения и секции больших магазинов.